Directorate of Distance Education
Kurukshetra University
Kurukshetra–136 119

एम॰ ए॰ संस्कृतम् (प्रथमं वर्षम्)

Syllabus

Session : 2019-20

दूरवर्त्तिशिक्षापद्धत्यनुसारेण एम०ए० (संस्कृतम्)-कक्ष्यायाः यः प्रथमवर्षीयपाठ्यक्रमः 2015-2016 शैक्षिकसत्रतः संशोधितः सः 2016-2017 शैक्षिकसत्रेऽपि प्रचलिष्यति। अस्मिन् पाठ्यक्रमे पञ्च (5) अनिवार्यपत्राणि निर्धारितानि सन्ति। प्रत्येकं लिखितपत्रे अशीतिः (80) अङ्काः विद्यन्ते। एतदतिरिक्तं प्रतिपत्रं विंशतिः (20) अङ्काः आन्तरिकमूल्याङ्कनाय निर्धारिताः। परीक्षासमयः प्रतिपत्रं 3 होराः भविष्यति। संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषा-माध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन परीक्षार्थी प्रश्नपत्राणाम् उत्तरं लिखितुम् अर्हति। परन्तु प्रतिपत्रं निर्धारितधटकसम्बद्धप्रश्नस्य उत्तरं प्रश्नपत्रनिर्देशानुसारेण संस्कृतेन एव लेखनीयम् अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

दूरवर्त्तिशिक्षापाठ्यक्रमस्य प्रत्येकं सैद्धान्तिकपत्रे 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनम् :

1. 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनं सर्वेष्वपि सैद्धान्तिकपत्रेषु भविष्यति।
2. प्रत्येकम् आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षा अर्धहोरावधिका (30 मिनटावधिका) भविष्यति।
3. छात्रैः/छात्राभिः बहुविकल्पात्मकाः विंशतिः (20) प्रश्नाः समाधेयाः।
4. बहुविकल्पात्मकप्रश्नोत्तरप्रपत्रे अधोलिखितानि विवराणि प्रदेयानि :–
   (i) दूरवर्त्तिशिक्षानिदेशालय-सन्दर्भसंख्या
   (ii) स्वकीयनाम
   (iii) पितुः नाम
   (iv) परीक्षा-तिथिः
5. व्यक्तिगतसम्पर्ककार्यक्रमस्य अन्तिमे दिनद्वये विषयसम्बद्धाः अध्यापकाः आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षाम् आयोजयिष्यन्ति।
6. आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षा अध्यापनाङ्गभूता भविष्यति।
7. यदि कश्चित् छात्रः/काचित् छात्रा आन्तरिकमूल्याङ्कनपरीक्षायाम् अनुपस्थितः/अनुपस्थिता अथवा व्यक्तिगतसम्पर्ककार्यक्रमस्य समापनानन्तरं प्रवेशं लब्धवान्/लब्धवती तर्हि वार्षिकपरीक्षायाः प्राप्ताङ्कान् आधारीकृत्य तस्मै/तस्यै 20% आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः प्रदास्यन्ते।

8. आन्तरिकमूल्याङ्कनसम्बद्धं प्राप्ताङ्कपत्रादिकं दूरवर्त्तिशिक्षानिदेशालयः संरक्षिष्यति। विस्तृताङ्कपत्रस्य प्रेषणतिथितः एकमासं यावद् एव छात्रः/छात्रा शुल्करूपेण पञ्चशतरूप्यकाणि (रू० 500/-) प्रदाय स्वकीयोत्तरप्रपत्राणां पुनरीक्षणाय आवेदयितुं शक्नोति।

The syllabus of M.A. Sanskrit (Previous) class (Distance Education Mode) was modified with effect from the Academic Session 2015-2016. The same syllabus is applicable in the Academic Session 2016-2017. There are five (5) compulsory papers prescribed for this syllabus. Each written paper carries Eighty (80) marks. Besides, each paper has been assigned Twenty (20) marks for Internal Assessment. The time for examination in each paper will be three (3) hours. The examinee/candidate can attempt his/her paper through any one medium out of Sanskrit, Hindi and English. But he/she will have to write the answer of the question(s), pertaining to the specific Unit as prescribed in the syllabus and as per instructions in the question paper, through Sanskrit medium only otherwise no marks will be awarded for that particular answer.

20% Internal Assessment in each Theory Paper of Distance Education courses:

1. **20 % Internal Assessment will be in all the theory papers.**
2. **Each Internal Assessment test will be of 30 minutes duration.**
3. **20 MCR type questions shall be answered by the students.**
4. **MCQ sheets must carry the following information:-**
   - **(i) DDE Reference No.**
   - **(ii) Name**
   - **(iii) Father's Name**
   - **(iv) Date of Test**
5. **Internal Assessment test will be conducted by the concerned teachers on the last two days of Personal Contact Programme (PCP).**
6. **The test will be a part of class room teaching.**
7. **In case candidate has not appeared in internal assessment test or he/she took admission after PCP classes then he/she will be awarded 20% Internal Assessment marks on the basis of marks obtained by him/her in final examination.**
8. **The Directorate will maintain the record of internal assessment and student can get his/her answer sheets rechecked on remittance of Rs 500/- fee within one month of dispatch of Detailed Marks Card (DMC).**

☆☆☆

M. A. Sanskrit (Previous)
(Annual System, Distance Education Mode)

Session: 2016-2017

पाठ्यक्रमस्य रूपरेखा **Outlines of the Syllabus**	पूर्णाङ्काः **Max. Marks**	आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः **Internal Assessment Marks**	समयः **Time**
प्रथमपत्रम् : संहिता वैदिकसाहित्यं च **Paper-I : Samhita Vaidikasahityam Cha**	**80**	**20**	**3 होराः** **3 Hours**
द्वितीयपत्रम् : व्याकरणम् भाषाविज्ञानम् च **Paper-II : Vyakaranam Bhasavijnanam Cha**	**80**	**20**	**3 होराः** **3 Hours**
तृतीयपत्रम् : भारतीयदर्शनम् **Paper-III : Bharatiyadarshanam**	**80**	**20**	**3 होराः** **3 Hours**
चतुर्थपत्रम् : काव्यम् काव्यशास्त्रम् च **Paper-IV : Kavyam Kavyashastram Cha**	**80**	**20**	**3 होराः** **3 Hours**
पञ्चमपत्रम् : धर्मतन्त्रागमः **Paper-V : Dharmatantragamah**	**80**	**20**	**3 होराः** **3 Hours**

एम० ए० संस्कृतम् (प्रथमं वर्षम्)
(दूरवर्त्तिशिक्षाप्रणाल्याः वार्षिकपद्धत्यनुसारेण)
सत्रम् 2016-2017

M.A. Sanskrit (Previous)
(Annual System, Distance Education Mode)
Session 2016-2017

लिखितपत्राणां विस्तृतः पाठ्यक्रमः
(2015–2016 शैक्षिकसत्रतः संशोधितः)

Detailed Syllabus for written papers
(Modified w.e.f. Academic Session 2015-2016)

प्रथमपत्रम् : संहिता वैदिकसाहित्यं च
Paper-I : Samhita Vaidikasahityam Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1 : निम्नलिखितसूक्तानां पारम्परिक्या आधुनिक्या आलोचनात्मकपद्धत्या च गहनम् अध्ययनम् **(संस्कृतमाध्यमेन)**– **16अङ्काः**

ऋग्वेदः –अग्निः (1.1), सविता (1.35), विष्णुः (1.54), इन्द्रः (2.12), रुद्रः (2.33), बृहस्पतिः (4.50), उषाः (5.80), वरुणः (7.88), सोमः (9.80), पुरुषः (10.90), हिरण्यगर्भः (10.121), नासदीयम् (10.129), वाक् (10.125), पुरुरवा-उर्वशी (10.95), यम-यमी-सूक्तम् (10.10), सरमा-पणि-संवादः (10.108), विश्वामित्र-नदी-सूक्तम् (3.33)।

यजुर्वेदः –शिवसंकल्पसूक्तम् (34.1–6)। **अथर्ववेदः** (शौनकः) –भूमिसूक्तम् (12.1.1–30)।

घटकम्-2 : निरुक्तम् – **16अङ्काः**

प्रथमः अध्यायः; द्वितीयः अध्यायः (1-5 पादाः); सप्तमः अध्यायः (1-7 पादाः)– व्याख्या, आलोचनात्मकः प्रश्नः, निर्वचनानि च।

घटकम्-3 : ब्राह्मणम्, उपनिषत् च– **16अङ्काः**

(क) ऐतरेयब्राह्मणम् : अध्यायः 33 (शुनःशेपाख्यानम्): व्याख्या।

(ख) ईशावास्योपनिषद् (यजुर्वेदीयः चत्वारिंशः अध्यायः): विशदव्याख्या।

घटकम्-4 : वैदिकं व्याकरणम्– **16अङ्काः**

वैदिकभाषायाः स्वरूपम्, वैदिकलौकिकभाषयोः अन्तरम्, सन्धिः, पदपाठः, वैदिकस्वरः, लुङ् लकारः, लेट् लकारः। **प्रत्ययाः** –शतृ, शानच्, क्वसु, कानच्, तुमर्थकाः।

टिप्पण्यः :–

(क) प्रश्नपत्रे **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र **प्रथमप्रश्ने** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य चत्वारः विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। अन्ये प्रश्नाः क्रमशः प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-घटकसम्बद्धाः भविष्यन्ति।

(ख) व्याख्यात्मकप्रश्नेषु 50% अंशः आलोचनात्मकप्रश्नेषु च 100% अंशः **वैकल्पिकः** भवेत्।

(ग) प्रथमघटकाश्रितः **द्वितीयः प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन** एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति। **अन्ये प्रश्नाः** संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन समाधेयाः ।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

I. प्रथमः प्रश्नः – अयं (प्रथमः) प्रश्नः **घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य** भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः (4)** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4X4=6अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः (प्रथमघटकाश्रितः)– पारम्परिक्या आधुनिक्या आलोचनात्मकपद्धत्या च **मन्त्रद्वयं** संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं प्रथमघटकोक्तसूक्तेभ्यः **मन्त्रत्रयं** प्रदास्यते। (2X8=16अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः (द्वितीयघटकाश्रितः)–

(क) **पाठांशद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पाठांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) यथानिर्दिष्टग्रन्थसम्बद्धम् **एकम्** आलोचनात्मकं प्रश्नं समाधातुं **प्रश्नद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः (तृतीयघटकाश्रितः)–

(क) **एकं** पाठांशं व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **(** ऐतरेयब्राह्मणम्, अध्यायः 33 -इत्यस्मात्) **पाठांशद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)

(ख) **एकस्य** मन्त्रस्य विशदव्याख्यायै 'ईशावास्योपनिषद्' इति ग्रन्थात् **मन्त्रद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः (चतुर्थघटकाश्रितः)– चतुर्थघटकोक्तपाठ्यक्रमसम्बद्धं **प्रश्नद्वयं** समाधातुं **प्रश्नचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X8=16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. The New Vedic Selection, Part I & II (Revised and Enlarged Edition), Braj Bihari Chaubey, Bharatiya Vidya Prakashan, Delhi-7.
2. Vedic Selection, A.A. Macdonell, Motilal Banarsidass, Delhi.
3. ऋग्वेद, सायणभाष्यसहित।
4. उव्वट-महीधरकृत शुक्लयजुर्वेदभाष्य।
5. सुबोधभाष्य : दामोदरपाद सातवलेकर, पारडी।
6. Hymns of the Atharvaveda – M. Bloomfield, Motilal Banarsidass, Delhi.
7. ऋक्सूक्तसंग्रह, कृष्ण कुमार एवं हरिदत्त शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
8. ऋग्वेदीय सूक्तसंग्रह, डॉ॰ वेदप्रकाश उपाध्याय, अनुराग प्रकाशन, इलाहाबाद।
9. निरुक्त, हिन्दी अनुवादक पं॰ शिवनारायण शास्त्री, इण्डोलोजिकल बुक हाऊस, दिल्ली।
10. निरुक्त (भाग 1-2), स्कन्द-महेश्वर-कृत निरुक्तभाष्यटीका-सहित, लक्ष्मण स्वरूप, प्रका॰ पाणिनि, नई दिल्ली।

11. निरुक्त, दुर्गाचार्य-कृत वृत्ति-सहित, आनन्दाश्रम, पूना।
12. निरुक्तसम्मर्शः, ब्रह्ममुनि परिव्राजक, वैदिक यन्त्रालय, अजमेर।
13. हिन्दी निरुक्त (अध्याय 1, 2, 7), व्याख्या॰ कपिलदेव शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
14. ऐतरेय-ब्राह्मण (द्वितीय भाग), सायणभाष्यसहित, सम्पादक एवम् अनुवादक डॉ॰ सुधाकर मालवीय, तारा प्रिंटिंग वर्क्स, वाराणसी।
15. ईशावास्योपनिषद् (शाङ्करभाष्य), गीता प्रेस, गोरखपुर।
16. वैदिक व्याकरण (भाग 1-2), रामगोपाल, नैशनल पब्लिशिंग हाऊस, दिल्ली।
17. A Vedic Grammar for Students, A.A. Macdonell, Motilal Banarsidass, Delhi.

✦

द्वितीयपत्रम् : व्याकरणम् भाषाविज्ञानम् च
Paper-II : Vyakaranam Bhasavijnanam Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1: वरदराजः, लघुसिद्धान्तकौमुदी **16अङ्काः**

अधोलिखितप्रकरणसम्बद्धसूत्राणां सोदाहरणं व्याख्या, प्रमुखसूत्रोल्लेखपूर्वकं रूपसिद्धिप्रक्रिया च–

(क) सञ्ज्ञाप्रकरणम्। (ख) सन्धिप्रकरणम्- अच्सन्धिप्रकरणतः विसर्गसन्धिप्रकरणपर्यन्तम्।

(ग) सुबन्तप्रकरणम्– (1) अजन्तपुँल्लिङ्गप्रकरणम्– राम, सर्व, हरि, सखि, गो।
(2) अजन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम्– रमा, सर्वा, मति, स्त्री।
(3) अजन्तनपुँसकलिङ्गप्रकरणम्– ज्ञान, वारि, दधि, मधु।
(4) हलन्तपुँल्लिङ्गप्रकरणम्– विश्ववाह्, मघवन्, राजन्, पथिन्, विद्वस्, तद्, युष्मद्, अस्मद्।

(घ) समासप्रकरणम्। (ङ) तद्धितप्रकरणम् (चातुरर्थिकपर्यन्तम्)।

घटकम्-2: भट्टोजिदीक्षितः, सिद्धान्तकौमुदी (पूर्वार्द्धम्): कारकप्रकरणम् **(संस्कृतमाध्यमेन)**

(क) संस्कृतमाध्यमेन सोदाहरणं सूत्रव्याख्या। **08अङ्काः**

(ख) संस्कृतमाध्यमेन सूत्रोल्लेखपूर्वकं कारक-विभक्ति-प्रतिपादनम्। **08अङ्काः**

घटकम्-3: वरदराजः, लघुसिद्धान्तकौमुदी **16अङ्काः**

अधोलिखितप्रकरणसम्बद्धसूत्राणां सोदाहरणं व्याख्या, प्रमुखसूत्रोल्लेखपूर्वकं रूपसिद्धिप्रक्रिया च–

(क) तिङन्ते भ्वादिप्रकरणम्- √भू, √एध्। (ख) तिङन्ते अदादिप्रकरणम्- √अद्, √अस्।

(ग) नामधातुप्रकरणम्। (घ) आत्मनेपदप्रक्रिया। (ङ) परस्मैपदप्रक्रिया। (च) पूर्वकृदन्तप्रकरणम्।

घटकम्-4: भाषाविज्ञानम्– **16अङ्काः**

भाषाविज्ञानस्य परिभाषा क्षेत्रं च। भाषायाः परिभाषा वैशिष्ट्यानि च। भाषागतपरिवर्तनं तद्भेदाश्च। भाषापरिवर्तनस्य कारणानि। भाषापरिवाराः (रूपरेखामात्रम्)। भारोपीयपरिवारस्य भाषागतप्रमुखशाखाः तासां वैशिष्ट्यानि च (रूपरेखामात्रम्)। इण्डो-इरानियन-भाषागतप्रमुखशाखाः तासां वैशिष्ट्यानि च (रूपरेखामात्रम्)। भाषाणां वर्गीकरणम् (परिवारमूलकम् आकृतिमूलकं च)। संस्कृतभाषा (वैदिकी

लौकिकी च)। **अर्थविज्ञानम्–** अर्थपरिवर्तनस्य कारणानि दिशश्च। **ध्वनिविज्ञानम्–** उच्चारणावयवाः तेषां प्रकार्याणि च। ध्वनीनां ध्वन्यात्मकं वर्गीकरणम्। **रूपविज्ञानम्–** शब्दनिर्माणम्; शब्दानां तत्त्वानि; धातुः प्रत्ययश्च। **वाक्यविज्ञानम्–** पदक्रमः।

टिप्पण्यः :–

(क) प्रश्नपत्रे **पञ्च** (**5**) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र **प्रथमप्रश्ने** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य चत्वारः विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। अन्ये प्रश्नाः क्रमशः प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-घटकसम्बद्धाः भविष्यन्ति।

(ख) व्याख्यात्मकप्रश्नेषु 50% अंशः आलोचनात्मकप्रश्नेषु च 100% अंशः **वैकल्पिकः** भवेत्।

(ग) द्वितीयघटकाश्रितः **तृतीयः प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन** एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति। **अन्ये प्रश्नाः** संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन समाधेयाः।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे **पञ्च** (5) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

I. प्रथमः प्रश्नः –अयं (प्रथमः) प्रश्नः **घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य** भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः (4)** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4X4=16अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः (प्रथमघटकाश्रितः)–

(क) प्रथमघटकोक्तप्रकरणसम्बद्धं **सूत्रद्वयं** सोदाहरणं व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **सूत्रचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) प्रथमघटकोक्तप्रकरणसम्बद्धस्य **पदद्वयस्य** प्रमुखसूत्रोल्लेखपूर्वकं रूपसिद्धिप्रक्रियां लिखितुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पदचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः (द्वितीयघटकाश्रितः)–

(क) द्वितीयघटकोक्तप्रकरणसम्बद्धं **सूत्रद्वयं** संस्कृतमाध्यमेन सोदाहरणं व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **सूत्रचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) द्वितीयघटकोक्तप्रकरणानुसारेण **पदद्वयस्य** सूत्रोल्लेखपूर्वकं संस्कृतमाध्यमेन कारक-विभक्ति-प्रतिपादनाय यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **चत्वारि** अधोरेखाङ्कितानि पदानि प्रदास्यन्ते। (2X4=8अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः (तृतीयघटकाश्रितः)–

(क) तृतीयघटकोक्तप्रकरणसम्बद्धं **सूत्रद्वयं** सोदाहरणं व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **सूत्रचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) तृतीयघटकोक्तप्रकरणसम्बद्धस्य **पदद्वयस्य** प्रमुखसूत्रोल्लेखपूर्वकं रूपसिद्धिप्रक्रियां लिखितुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पदचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः (चतुर्थघटकाश्रितः)–

चतुर्थघटकान्तर्गतपाठ्यक्रमसम्बद्धं समीक्षात्मकं **प्रश्नद्वयं** समाधातुं **प्रश्नचतुष्टयं** प्रदास्यते। (2X8=16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. लघुसिद्धान्तकौमुदी, वरदराज, व्याख्या॰ धरानन्द शास्त्री घिल्डियाल, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
2. लघुसिद्धान्तकौमुदी, वरदराज, व्याख्या॰ भीमसेन शास्त्री, भैमी प्रकाशन, दिल्ली।
3. लघुसिद्धान्तकौमुदी, वरदराज, व्याख्या॰ आद्याप्रसाद मिश्र, अक्षयवट प्रकाशन, इलाहाबाद।
4. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (पूर्वार्द्ध), भट्टोजिदीक्षित, प्रका॰ मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
5. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (1-2 भाग), व्याख्या॰ गोपालदत्त पाण्डेय, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
6. कारक-प्रकरण (सिद्धान्तकौमुदीस्थ), सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
7. भाषा और भाषिकी, देवीशंकर द्विवेदी, हरियाणा साहित्य अकादमी, चण्डीगढ़।
8. पदपदार्थसमीक्षा, बलदेव सिंह, कुरुक्षेत्र विश्वविद्यालय, कुरुक्षेत्र।
9. सामान्य भाषा-विज्ञान, बाबूराम सक्सेना।
10. Introduction to Comparative Philology, P.D. Gune, Pune.
11. Transformational Grammar, Ratford, A., Cambridge Univ. Press, 1988.
12. Introduction to Linguistics, Ratford, A. *et. al.,* Cambridge Univ. Press, 1999.
13. Introduction to Theoretical Linguistics, Lyons, John, 1968.
14. Linguistic Semantics, Lyons, John, Cambridge Univ. Press, 1995
15. General Linguistics, An Introductory Survey-Robins, R. H., Indiana Press, Bloomington, 1964.
16. Introduction to Government and Binding Theory, Haegaman, L., Basil Balckwell, 1994.
17. Principles and Parameters, Culicover, P.W., Oxford Univ. Press, 1997.
18. An Introduction to Language, Fromkin, V. and R. Rodman, New York etc. Harcourt, Brace Jovenovich College Publishers, 1988, 1992.
19. Linguistics, An Introduction to Language and Communication-Akmaijan, A.R. Demers and R. Hamish, Cambridge Mass, MIT Press, 1979.
20. An Introduction to the Science of Meaning, Oxford Blackwell, Semantics, 1962.
21. Sanskrit Syntax, J.S. Speijer, Motilal Banarasidass, Delhi.
22. The Principles of Semantics, Blackwell, Ullmann, Stephen, 1957.
23. Semantic Analysis, Ithaca, N.Y.–Ziff, Paul, Comell University Press, 1960.

✦

तृतीयपत्रम् : भारतीयदर्शनम्
Paper-III : Bharatiyadarshanam

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1: केशवमिश्रः, तर्कभाषा (आरम्भतः प्रामाण्यवादपर्यन्तम्) : निबन्धात्मकाः प्रश्नाः, पङ्क्तिव्याख्या च। **16अङ्काः**

घटकम्-2: ईश्वरकृष्णः, सांख्यकारिका (तत्त्वकौमुद्यनुसारेण) : निबन्धात्मकाः प्रश्नाः, कारिकाव्याख्या च। **16अङ्काः**

घटकम्-3: लौगाक्षिभास्करः, अर्थसङ्ग्रहः : निबन्धात्मकाः प्रश्नाः, पङ्क्तिव्याख्या च। **16अङ्काः**

घटकम्-4: सदानन्दयोगीन्द्रः, वेदान्तसारः : निबन्धात्मकाः प्रश्नाः, पङ्क्तिव्याख्या च। **16अङ्काः**

टिप्पण्यः :–

(क) प्रश्नपत्रे **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र **प्रथमप्रश्ने** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य चत्वारः विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः **संस्कृतमाध्यमेन** समाधातुं प्रदास्यन्ते। अन्ये प्रश्नाः क्रमशः प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-घटकसम्बद्धाः भविष्यन्ति।

(ख) व्याख्यात्मकप्रश्नेषु 50% अंशः आलोचनात्मकप्रश्नेषु च 100% अंशः **वैकल्पिकः** भवेत्।

(ग) घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रमाश्रितः संक्षिप्तोत्तरात्मकः **प्रथमः प्रश्नः संस्कृतमाध्यमेन** एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति। अन्ये प्रश्नाः संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन समाधातुं शक्यन्ते।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे **पञ्च** (5) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

I. प्रथमः प्रश्नः –अयं (प्रथमः) प्रश्नः **घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य** भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः (4)** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः **संस्कृतमाध्यमेन** समाधातुं प्रदास्यन्ते। (4X4=16अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः (प्रथमघटकाश्रितः)–
(क) यथानिर्दिष्टग्रन्थम् आश्रित्य **एकं** निबन्धं लिखितुं **निबन्धद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)
(ख) सप्रसङ्गं **पङ्क्तिद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पङ्क्तित्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः (द्वितीयघटकाश्रितः)–
(क) यथानिर्दिष्टग्रन्थम् आश्रित्य **एकं** निबन्धं लिखितुं **निबन्धद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)
(ख) सप्रसङ्गं **कारिकाद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **कारिकात्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः (तृतीयघटकाश्रितः)–
(क) यथानिर्दिष्टग्रन्थम् आश्रित्य **एकं** निबन्धं लिखितुं **निबन्धद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)
(ख) सप्रसङ्गं **पङ्क्तिद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पङ्क्तित्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः (चतुर्थघटकाश्रितः)–
(क) यथानिर्दिष्टग्रन्थम् आश्रित्य **एकं** निबन्धं लिखितुं **निबन्धद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)
(ख) सप्रसङ्गं **पङ्क्तिद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **पङ्क्तित्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. तर्कभाषा, व्याख्या॰ श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
2. तर्कभाषा, व्याख्या॰ बदरीनाथ शुक्ल, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
3. तर्कभाषा, व्याख्या॰ गजानन शास्त्री मुसलगाँवकर, चौखम्बा, वाराणसी।
4. Tarkabhāṣā, Eng. Tr. S.R. Iyer, Varanasi.
5. Tarkabhāṣā, Eng. Tr. A.B. Gajendragadkar.
6. सांख्यतत्त्वकौमुदीप्रभा, सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ आद्याप्रसाद मिश्र, अक्षयवट प्रकाशन, इलाहाबाद।
7. सांख्यकारिका, सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ गजाननशास्त्री मुसलगाँवकर, चौखम्बा, वाराणसी।
8. Sāṅkhyakārikā, Eng. Tr. Wilson, Delhi.
9. अर्थसंग्रह, सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ वाचस्पति उपाध्याय, चौखम्बा ओरियण्टालिया।

10. अर्थसंग्रहः, व्याख्या॰ दयाशङ्कर शास्त्री, कानपुर।
11. अर्थसंग्रहः, व्याख्या॰ सत्यप्रकाश शर्मा, साहित्य भण्डार, मेरठ।
12. Arthasaṅgraha, Eng. Tr. A.B. Gajendragadkar and R.D. Karmarkar, Motilal Banarsidass, Delhi.
13. Arthasaṅgraha, Eng. Tr. G. Thibaut, Delhi.
14. वेदान्तसार, व्याख्या॰ बदरीनाथ शुक्ल, वाराणसी।
15. वेदान्तसार, सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ राममूर्ति शर्मा, दिल्ली।
16. वेदान्तसार, व्याख्या॰ गजानन शास्त्री मुसलगाँवकर, वाराणसी।
17. वेदान्तसार, सम्पा॰ तथा व्याख्या॰ डॉ॰ आद्याप्रसाद मिश्र, अक्षयवट प्रकाशन, इलाहाबाद।
18. Vedāntasāra, Eng. Tr. M. Hiriyanna.
19. Vedāntasāra, Eng. Tr. Swami Nikhilananda.

✦

चतुर्थपत्रम् : काव्यम् काव्यशास्त्रम् च
Paper-IV : Kavyam Kavyashastram Cha

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1: (क) माघः, शिशुपालवधम् (प्रथमः सर्गः): सप्रसङ्गं छन्दोऽलङ्कारनिर्देशपूर्वकं श्लोकव्याख्या। **08अङ्काः**

(ख) बाणभट्टः, कादम्बरी : महाश्वेतावृत्तान्तः, अधोनिर्दिष्टः अंशः – **08अङ्काः**

'तच्च पवनोद्धूतैरितस्ततः' इत्यारभ्य 'कथं कथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम्' इति पर्यन्तम्।
–गद्यांश-व्याख्या।

घटकम्-2: भवभूतिः, उत्तररामचरितम् : सप्रसङ्गं काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं श्लोकव्याख्या, आलोचनात्मकाः प्रश्नाः च। **16अङ्काः**

घटकम्-3: कालिदासः, मेघदूतम् (पूर्वमेघः) (**संस्कृतमाध्यमेन**): श्लोकव्याख्या। **16अङ्काः**

घटकम्-4: विश्वनाथः, साहित्यदर्पणः –कारिकाव्याख्या, विवेचनात्मकः प्रश्नः च। **16अङ्काः**

(क) प्रथमः परिच्छेदः, द्वितीयः परिच्छेदः –अभिधानिरूपणम्, कारिका-संख्या 4 पर्यन्तम्।

(ख) द्वितीयः परिच्छेदः –लक्षणानिरूपणम् व्यञ्जनानिरूपणम् च (कारिकाः 5-20)।

टिप्पण्यः :–

(क) प्रश्नपत्रे **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र **प्रथमप्रश्ने** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य चत्वारः विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। अन्ये प्रश्नाः क्रमशः प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-घटकसम्बद्धाः भविष्यन्ति।

(ख) व्याख्यात्मकप्रश्नेषु 50% अंशः आलोचनात्मकप्रश्नेषु च 100% अंशः **वैकल्पिकः** भवेत्।

(ग) प्रश्नानां समाधानं संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन कर्तुं शक्यते, परन्तु **तृतीय**घटकस्य प्रश्नः **संस्कृतमाध्यमेन** एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति।

M. A. Sanskrit (Previous)
(Annual System, Distance Education Mode)

Session: 2016-2017

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे **पञ्च** (5) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–

I. प्रथमः प्रश्नः –अयं (प्रथमः) प्रश्नः **घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य** भवेत्। अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः (4)** विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। (4X4=16अङ्काः)

II. द्वितीयः प्रश्नः (प्रथमघटकाश्रितः)–

(क) सप्रसङ्गं छन्दोऽलङ्कारनिर्देशपूर्वकं **श्लोकद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **श्लोकत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) सप्रसङ्गं काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं **गद्यांशद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थाद् **गद्यांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

III. तृतीयः प्रश्नः (द्वितीयघटकाश्रितः)–

(क) सप्रसङ्गं काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं **श्लोकद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **श्लोकत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्काः)

(ख) यथानिर्दिष्टनाटकं नाटककारं च आश्रित्य **एकं** प्रश्नं समाधातुम् आलोचनात्मकं **प्रश्नद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्काः)

IV. चतुर्थः प्रश्नः (तृतीयघटकाश्रितः)– सप्रसङ्गं काव्यसौष्ठवनिर्देशपूर्वकं **श्लोकद्वयं** संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **श्लोकत्रयं** प्रदास्यते। (2X8=16अङ्काः)

V. पञ्चमः प्रश्नः (चतुर्थघटकाश्रितः)–

सप्रसङ्गं **कारिकाद्वयं** व्याख्यातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थात् **कारिकात्रयं** प्रदास्यते।

अथवा

एकं विवेचनात्मकं प्रश्नं समाधातुं यथानिर्दिष्टग्रन्थसम्बद्धं **प्रश्नद्वयं** प्रदास्यते। (16अङ्काः)

अनुशंसितग्रन्थाः

1. कादम्बरी, महाश्वेतावृत्तान्तः, सम्पा॰ आचार्यः रामनाथः शर्मा, राजेन्द्रकुमारः शास्त्री च, साहित्यभण्डारम्, मेरठनगरम्, पञ्चमसंस्करणम्, 2001
2. कादम्बरी, महाश्वेतावृत्तान्त, सम्पा॰ आचार्य कपिलदेव गिरि, वाराणसी।
3. कादम्बरी : एक सांस्कृतिक अध्ययन, डॉ॰ वासुदेवशरण अग्रवाल।
4. बाणभट्ट का साहित्यिक अनुशीलन, अमरनाथ पाण्डेय।
5. शिशुपालवध (प्रथम सर्ग), व्याख्या॰ डॉ॰ श्रीनिवास शास्त्री, साहित्य भण्डार, मेरठ।
6. शिशुपालवध, व्याख्या॰ आचार्य शेषराज शर्मा, वाराणसी।
7. उत्तररामचरित, व्याख्या॰ वीरराघव, वाराणसी।
8. Uttararāmacarita of Bhavabhūti, M.R. Kale.
9. उत्तररामचरित, सम्पा0 तारिणीश झा।
10. मेघदूत, सम्पा॰ एवम् अनु॰ जनार्दन शास्त्री पाण्डेय, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
11. मेघदूत (संस्कृत-हिन्दी-अनुवाद व व्याख्या), संसारचन्द्र व मोहनदेव पन्त, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
12. साहित्यदर्पण, सम्पा॰ पी॰वी॰ काणे, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।
13. साहित्यदर्पण, व्याख्या॰ कृष्णमोहन शास्त्री।
14. साहित्यदर्पण, सम्पा॰ शालिग्राम शास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली।

15. संस्कृत साहित्य का इतिहास, ए॰ बी॰ कीथ, अनु॰ मंगलदेव शास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली, 1978
16. संस्कृत साहित्य का इतिहास, बलदेव उपाध्याय, शारदा निकेतन, वाराणसी, 1978
17. संस्कृत नाटककार, कान्तिकिशोर भरतिया, प्रकाशन शाखा, सूचना विभाग, उत्तरप्रदेश, 1959
18. संस्कृत नाटक समीक्षा, प्रो॰ इन्द्रपालसिंह 'इन्द्र', साहित्य निकेतन, कानपुर, 1960

✦

पञ्चमपत्रम् : धर्मतन्त्रागमः

Paper-V : Dharmatantragamah

पूर्णाङ्काः 80
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः 20
समयः 3 होराः (3 Hours)

घटकम्-1:	(क) मनुस्मृतिः, प्रथमोऽध्यायः (कुल्लूकभट्टकृतमन्वर्थमुक्तावल्या आलोकेन) (**संस्कृतमाध्यमेन**)	**08अङ्काः**
	(ख) प्रत्यभिज्ञाहृदयम् – श्रीक्षेमराजकृतम्	**08अङ्काः**
घटकम्-2:	(क) मनुस्मृतिः, द्वितीयोऽध्यायः (कुल्लूकभट्टकृतमन्वर्थमुक्तावल्या आलोकेन)	**08अङ्काः**
	(ख) ब्रह्मसंहिता, पञ्चमोऽध्यायः	**08अङ्काः**
घटकम्-3:	चाणक्यसूत्राणि : 1-571	**16अङ्काः**
घटकम्-4:	आचार्यशङ्करः, सौन्दर्यलहरी : (क) 1-50 पद्यानि	**08अङ्काः**
	(ख) 51-100 पद्यानि (**संस्कृतमाध्यमेन**)	**08अङ्काः**

टिप्पण्यः :–

(क) प्रश्नपत्रे **पञ्च (5)** अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र **प्रथमप्रश्ने** घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रममाश्रित्य चत्वारः विकल्परहिताः (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः प्रदास्यन्ते। अन्ये प्रश्नाः क्रमशः प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-घटकसम्बद्धाः भविष्यन्ति।

(ख) व्याख्यात्मकप्रश्नेषु 50% अंशः आलोचनात्मकप्रश्नेषु च 100% अंशः **वैकल्पिकः** भवेत्।

(ग) प्रथमघटकगतस्य 'क' भागस्य, चतुर्थघटकगतस्य 'ख' भागस्य च प्रश्नः **संस्कृतमाध्यमेन** एव समाधेयः अन्यथा सर्वथा अङ्कहानिः भविष्यति। अन्ये प्रश्नाः संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन समाधातुं शक्यन्ते।

प्रश्नपत्रनिर्माणविधिः

1. प्रश्नपत्रस्य निर्माणं **संस्कृतमाध्यमेन** भवेत्।
2. प्रश्नपत्रे **पञ्च** (5) अनिवार्याः प्रश्नाः भविष्यन्ति।
3. प्रश्नानाम् अङ्कानां च विभाजनम् अधोलिखितरूपेण भविष्यति–
   I. प्रथमः प्रश्नः (घटकचतुष्टयगतपाठ्यक्रमाश्रितः)– अस्मिन् प्रश्ने **चत्वारः विकल्परहिताः** (अनिवार्याः) संक्षिप्तोत्तरप्रश्नाः संस्कृत/हिन्दी/आङ्ग्लभाषामाध्यमानां केनापि एकेन माध्यमेन समाधातुं प्रदास्यन्ते।(4X4=16अङ्काः)

II. द्वितीय: प्रश्न: (प्रथमघटकाश्रित:)–

(क) यथानिर्दिष्टमनुस्मृतिसम्बद्धपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **एकं** प्रश्नं **संस्कृतमाध्यमेन** समाधातुं **प्रश्नद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्का:)

(ख) यथानिर्दिष्टषट्त्रिंशत्तत्त्वसन्दोहसम्बद्धपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **एकं** प्रश्नं समाधातुं **प्रश्नद्वयं** प्रदास्यते। (8अङ्का:)

III. तृतीय: प्रश्न: (द्वितीयघटकाश्रित:)–

(क) यथानिर्दिष्टमनुस्मृतिसम्बद्धपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **पाठांशद्वयं** सप्रसङ्गं व्याख्यातुं **पाठांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्का:)

(ख) यथानिर्दिष्टब्रह्मसंहितासम्बद्धपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **पाठांशद्वयं** सप्रसङ्गं व्याख्यातुं **पाठांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्का:)

IV. चतुर्थ: प्रश्न: (तृतीयघटकाश्रित:)–

(क) यथानिर्दिष्टपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **निबन्धात्मकं प्रश्नद्वयं** प्रक्ष्यते यत: कश्चन **एक:** प्रश्न: समाधेय:। (8अङ्का:)

(ख) यथानिर्दिष्टपाठ्यक्रमम् आश्रित्य **पाठांशद्वयं** सप्रसङ्गं व्याख्यातुं **पाठांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्का:)

V. पञ्चम: प्रश्न: (चतुर्थघटकाश्रित:)–

(क) यथानिर्दिष्टपाठ्यक्रमस्य 'क' भागम् आश्रित्य **निबन्धात्मकं प्रश्नद्वयं** प्रक्ष्यते यत: कश्चन **एक:** प्रश्न: समाधेय:। (8अङ्का:)

(ख) यथानिर्दिष्टपाठ्यक्रमस्य 'ख' भागम् आश्रित्य **पाठांशद्वयं** सप्रसङ्गं संस्कृतमाध्यमेन व्याख्यातुं **पाठांशत्रयं** प्रदास्यते। (2X4=8अङ्का:)

अनुशंसितग्रन्था:

1. मनुस्मृति:, मन्वर्थमुक्तावलीसहिता, सं॰ वासुदेव शर्मा काशीकर:, निर्णयसागर प्रेस, मुम्बई, 1909
2. मनुस्मृति:, मेधातिथि-मनुभाष्य-समेता, सम्पा॰ गङ्गानाथ झा, परिमल पब्लिकेशन्स, दिल्ली, 1998
3. प्रत्यभिज्ञाहृदयम् – श्रीक्षेमराज, चौखम्बा, वाराणसी।
4. Pratyabhijñāhṛdayam, English translation & Notes by Thakur Jaidev Singh, Motilal Banarsidass, Delhi.
5. कौटलीय अर्थशास्त्र, अनु॰ उदयवीर शास्त्री, मेहरचन्द लछमनदास, दिल्ली।
6. Kauṭilya's Arthaśāstra, Tr. R. Shamasastry, Wesleyan Mission Press, Mysore
7. Ṣaṭtriṁśattattvasandoha, with the comm. of Rājānaka Ānanda Kavi, Tr. & Notes by D.B. Sensharma, B.N. Chakravarty University, Kurukshetra, 1977
8. Śrī Brahma-Saṁhitā (Chapter-5), Tr. & Purport by Bhaktisiddhānta Saraswati Goswami Ṭhākura, Bhaktivedanta Book Trust, Bombay, 1991
9. श्रीब्रह्मसंहिता, श्रीजीवगोस्वामिकृतटीकासहिता, मद्रास, 1958
10. सौन्दर्यलहरी, श्रीशङ्कराचार्यविरचिता, लक्ष्मीधराव्याख्यासहिता, चौखम्बा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी, 2007
11. सौन्दर्यलहरी, व्याख्या–हरिहरप्रसाद त्रिपाठी, चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस, वाराणसी, 2005

✭✭✭